

NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL ALTHUSSER ELMÉLETI FELFOGÁSÁRÓL

Louis Althusser francia marxista a strukturális módszer tudatos alkalmazójaként vált ismertté. Törekvése, hogy *A tőke* gondolati rendszeréből kibontsa a marxista dialektika struktúráját, mindenképpen figyelemre méltó. Althusser a gazdasági szerkezet és a reá épülő politikai-intézményi felépítmény viszonyának elemzéséből arra a következtetésre jut, hogy a történelmi materializmus – tudomány és nem filozófia, vagyis a történelmi materializmus csak olyan objektív igazságokból építhető fel, amelyek zárt logikával leírják az említett objektív viszonyokat.

A történelmi materializmus ilyen értelmezése szerintünk abból a rejtett, ki nem mondott spekulatív álláspontból – Althusser különben kifejezetten antispekulatív! – következik, amely szerint a történelmi törvény, illetve szükségszerűség úgy és abban az értelemben „természeti”, vagyis objektív, ahogyan objektívek, az emberi akarattól függetlenek a természet törvényei. Ha ugyanis a történelmi materializmus tudomány csupán, anélkül hogy filozófiai jellege volna, akkor a szubjektivitással, az emberrel mint egyediséggel vagy az emberekkel mint a szubjektumok összességével nem foglalkozhat. Az ember törvényen „kívülivé” válik; csak annyiban törvényen belüli, amennyiben végrehajtja a struktúra követelményeit. Althussernél a *praxis*, a termelő tevékenységet folytató, illetve a termelés társadalmiságának megfelelő viszonyokat létrehozó ember szigorúan meghatározott gyakorlata csupán, és elveszti a fő és már reális társadalmi tendenciákon kívüli projektív jellegét a tervezésben, az akarati-célkitűző folyamatban rejlő szubjektivitást, viszonylagos önállóságát.

Az ember pusztá közeggé válik, amelyen átmegegy, átfolyik ugyan az objektív folyamat, de amely képtelen ezt a folyamatot befolyásolni: az ember személyessége, egyedisége jelentőségében lefokozódik, mint olyan tudományon kívüli, ideológiai jellegű tanulmányok tárgya lehet ugyan, de a történelmi materializmus kidobja magából az emberrel kapcsolatos fo-

galmakat, az olyanokat, mint amilyen a humanizmus, elidegenedés stb. Az objektív folyamat mint törvény Althussernél elveszíti oszcillációs jellegét, a véletlenek, amelyek a szükségszerűséget hordozzák, eleve elrendeződött szerkezetet mutatnak. Így a véletlenben mindig a szükségszerűség fő iránya érvényesül, s az egyedi ember szerepe pusztán annyi, hogy a szerkezetben a megfelelő irányba fordulva és a megfelelő helyen állva közvetítse tetteiben a törvényt, a predeterminált szükségszerűséget.

Althusser álláspontja, véleményünk szerint, a társadalmi idő végzetes félreértéséből fakad. Úgy tetszik, a társadalmi jelenségek és folyamatok egymásutánja egy merev és egyenletes időmedret váj magának, és ebben a mederben az új szakasz minden megszakítottság, előre meghatározott, a múlt, a megelőző szükségszerűség következménye. Álláspontja olyan benyomást kelt, mintha az idő függetlenül magától a benne lejátszódó jelenségektől, mintha előre elkészített mederről lenne szó, amely akkor is létezne, ha az objektív társadalmi folyamatok nem is játszódnának le.

Vagyis Althusser, úgy véljük, abba a hibába esik, hogy a társadalmi objektivitást pusztán szükségszerűségnek fogja fel, a szükségszerűséget pedig egy predeterminált korlátnak látja. Az ember-problematika mint a véletleneket tükröző fogalomrendszer kívül reked szemléletének körén.

Althusser írásaiban mindig érződik egyfajta ingerültség az értelmiséggel szemben, ami együtt jár a marxista gondolkodás és a marxizmuson kívüli rendszerek közötti vita, illetve dialógus lebecsülésével. Ez az álláspont logikusan következik elvont kiindulópontjából: ha nincs helye az egyediségnek, ha nincs helye a szubjektum értéktermelő aktivitásának és csak a fő társadalmi tendenciák „előállítás” a „praxist” végző ember létdimenziója, akkor a vita felesleges külső beavatkozás a szükségszerű folyamatokba. Ha a társadalmi idő predeterminált meder, akkor a szubjektum bármilyen beavatkozása, az egyén aktivitása csak fellazítja szubjektív idejével az időben merev dologi világot.

Két merevség-dologiság találkozik társadalomfelfogásában: objektivitás és idő. Sem az egyikben, sem a másikban nincs helye a szubjektivitásnak. S ha van mégis szubjektivitás? Akkor rossz, gyanús, „ideológia”, leküzdendő, illetve a tudomány segítségével elkerülendő „mennyiség”. Ez a tudomány

tehát azzal válik tudománnyá, hogy elkerüli az egyediség magyarázatát, sőt az egyedieket összefűző jegyeket – a szubjektum közös társadalmi vonásait – is „kijéti” a tudomány köréből. A történelmi materializmus szerint azzal válik tudománnyá, hogy „elméletileg antihumánussá” válik. De mi lesz a filozófiával, ha a történelem a filozofikus?

A filozófia visszahozza a szubjektivitást – a politika formájában. A filozófia – politika, mondja Althusser, vagyis a kozmikus létdimenziók helyett egy elszubjektivizálódott ontológiát kapunk, amelynek egyetlen előnye, hogy a szubjektív elem valamilyen tudományon kívüli, de filozófián belüli, nem túl szubjektív (politika a gazdasági koncentrált kifejeződése), de nem is objektív állapotban marad meg benne. A filozófiában szubjektivizálódik a tudományban megmerevített társadalmi élet, és ami elveszett a révnél, megtérül a vámnál: a homo politicus valahonnan kívülről, de megfigyelheti a homo practicum, amint éppen átszűri magán, vagy inkább áttereszti magán az objektív folyamatokat.

Althusser azt a benyomást kelti, mintha a szigorú indukció talaján állva, az egyediből kiindulva haladna az általános felé: a gazdasági tényből kiindulva a gazdasági folyamatok értelmezése felé (tudomány), és ebből a politika irányába menne tovább (filozófia). A látszat ellenére azonban Althusser egy – nem lebecsülő, hanem történelmi értelemben vett – zárt, skolasztikusan deduktív világot épít fel: a gazdasági élet mint általánosság feltételezi a gazdasági jelenségek létrehozását, a gazdasági jelenségek feltételezik a politikumot, a politikum feltételezi az ember egyfajta jelenlétét.

Ami kimarad: a „középfogalmakban” tükröződő társadalmi különös, a társadalmi mező. A társadalom mint általános és az egyedi jelenségek (emberek) között létezik a társadalmi csoportok rétege, amely a maga különösségében viszonylag önálló helyet tölt be a társadalom életében, és vagy az elidegenedés, vagy a szabadság (illetve ezek fokozatainak) képét mutatja. Végül is az egyén–társadalom érintkezése, illetve organikus viszonya mindenképpen ezen a csoportmezőn keresztül érvényesül, és legalábbis két irányban: a társadalmi általános felől az egyén felé humanizmus (illetve ennek hiánya) és az egyén felől a társadalmi általánosság felé (személyiség, aktivitás stb.). A kettős út közül az egyiket le lehet

vezetni egy deduktív társadalomtudományból (ha ez a dedukció a többi társadalomtudomány induktív rendszerén és eredményein nyugszik), de a másik úthoz olyan tudomány szükséges, amely induktív, és más induktív tudományokon (például lélektan, etnológia, antropológia) alapulva új általánosságok birtokába jut. Véleményünk szerint, ellentétben Althusserrel, ilyen tudomány a filozófiai antropológia, az axiológia (értékelmélet) és etika, illetve ezek szintézise.

1968